

Nesthabitat en broedresultaten van Drentse Boomvalken *Falco subbuteo* in 1990-98

Willem van Manen

In het gebied tussen Rolde, Hooghalen en Elp en op het Drouwenerzand vond ik in 1998 samen met Roelof Speelman vijf boomvalkparen. In deze territoria hielden wij de Boomvalken, het ergste vrezend, nauwlettend in de gaten. De beschrijving van de nestgegevens in 1998 vormt een inleiding voor een overzicht van de status van de Boomvalk in Drenthe gedurende de jaren negentig. Centraal staat de vraag: Verdwijnt de Boomvalk uit Drenthe?

Resultaten

Bij de nesten

In het *Rolderdiep* (atlasblok 12-45) werd op 9 mei een mannetje waargenomen, dat zacht 'pit-pit' roepend landde op een oud kraaiennest. Op 20 juni vloog 100 m verderop een mannetje uit een houtwal. Er leek geen vrouwtje aanwezig en ook broedende Houtduiven *Columba palumbus* (vaak meerdere in de nabijheid van een boomvalknest) ontbraken. Later zagen we hier geen Boomvalken meer. Als er al een nest bezet is geweest, is er iets misgegaan in de eifase. De afgelopen twee jaren broedden de Boomvalken succesvol op deze broedplaats op de overgang van de es van Rolde naar het open beekdal van het Rolderdiep. Nesten zaten hier in het beekdal, in houtwallen met veel ruimte tussen de bomen.

Bij *Amen* (atlasblok 12-54) zat op 11 mei een paartje zacht te roepen in enkele houtwallen. Op 5 en 6 juni verjoeg het adulte mannetje een Havik *Accipiter gentilis*, waarna hij terugkeerde naar het vrouwtje in een dode top in een groepje eiken, 500 m van de voornoemde houtwallen. Op 25 juni verjoeg het mannetje een Torenvalk *Falco tinnunculus* bij het groepje eiken, waarin twee kraaiennesten zaten. Op 26 juni vloog een adult vrouwtje van één van deze nesten, waarin drie eieren lagen. Een ruiend eerstejaars vrouwtje (H7 of 8 ontbrak) was persistent in de buurt, maar werd tijdens latere controles niet meer waargenomen. Op 19 juli zat het vrouwtje bij het nest met drie jongen van elf dagen oud. Op 1 augustus was het vrouwtje aanwezig en zaten er nog steeds drie jongen in het nest. Op 8 augustus zat het vrouwtje in haar hoge uitkijktop. Om haar niet te storen, is het nest niet bezocht. Op 14 augustus was het nest, omgeven door een imposante donskrans, uitgevlogen, maar werden ouders noch jongen waargenomen. Op 19 augustus zaten een adult vrouwtje en een uitgevlogen jong 200 m van het nest. De andere jongen werden niet ontdekt. Het nest zat op de overgang van een besloten naar een open deel van een beekdal. Op deze plek werd nooit eerder een boomvalkterritorium gevonden.

Foto 1. Roelof Speelman met tegenstribbelende Boomvalkjes van 25 dagen oud. Amen, 11 augustus 1998 (Willem van Manen). *Roelof Speelman with struggling Hobbies of 25 days old, Amen, 1 August 1998.*

De Boomvalken van *Boswachterij Hooghalen* (atlasblok 17-14) verraadden zich doordat op 13 juni, tijdens het ringen van jonge Haviken, de alarmerende havikouders luid roepend werden bestookt door het boomvalkmannetje. Op 20 juni werd het nest gevonden in de enige cluster kraaiennesten in de nabije omgeving (evenwel op 600 m van het eerdergenoemde haviksnest, maar kraaien zijn tegenwoordig dungezaaid in grote bossen). Het adulte vrouwtje vloog van het uitverkoren nest, het mannetje verjoeg een Buizerd *Buteo buteo* die zich te dicht bij het nest waagde. Op 25 juni bevatte het nest drie eieren. Op 17 juli verjoeg het vrouwtje een Havik, geassisteerd door twee kraaien. In het nest zaten drie jongen van 11 dagen oud. Op 1 augustus waren alle jongen nog in leven en alarmeerde zowel het mannetje als het vrouwtje. Op 7 augustus zaten twee jongen op een tak naast het nest met wederom het alarmerende ouderpaar in de buurt. Op 14 augustus alarmeerde één ouder fel, maar waren de jongen onvindbaar. Op 19 augustus weer geen jongen, wel alarm van beide ouders waarvan er één een Havik verjoeg. In het dichtstbijzijnde fijnsparperceel (200 m van het nest) vond ik de veerresten van een door een Havik geplukte jonge Boomvalk. Het nest zat in een vrij open perceel lariks rond een droog ven. Dit perceel stulpt uit de eigenlijke boswachterij in een uitgestrekte en zeer open heide-ontginning. In Boswachterij Hooghalen heb ik (WvM) in de 16 jaar dat ik er de roofvogels onderzoek, nooit eerder een boomvalknest gevonden.

In de *Elperstroom* (atlasblok 17-25) werd op aanwijzing van Evert Thomas een nest gevonden, waarin zich op 15 juli een jong van twaalf dagen oud bevond. Een adult

vrouwte zat in de buurt van het nest. Op 19 juli waren zowel het adulte mannetje als het vrouwtje bij het nest aanwezig en was het jong nog gezond en wel. Op 14 augustus geen spoor van de Boomvalken. Rond het lege nest wapperde nauwelijks dons, wat ongebruikelijk is bij uitgevlogen nesten. Ook op 19 augustus werden geen Boomvalken waargenomen. Een overvliegende Buizerd passeerde ongemoeid. Vrijwel zeker is het jong nooit uitgevlogen. Het nest zat in een els, in een nogal besloten deel van het beekdal.

Foto 2. Kraaiennest met voltallig boomvalklegsel in Japanse Lariks. Boswachterij Hooghalen, 25 juni 1998 (Willem van Manen). *Completed clutch of Hobby in disused nest of Carrion Crow in Japanese Larch, Forestry of Hooghalen, 25 June 1998.*

Het nest op het *Drouwenerzand* (atlasblok 12-57) werd gevonden op eerste aanwijzing van Kees van Berkel. Op 24 juni troffen wij een adulte vogel in een dode eik, waarvan we eerst dachten dat het een vrouwtje was, maar waarvan later bleek dat het waarschijnlijk het mannetje betrof. In de verspreide grove dennen in de omgeving zaten diverse geschikte kraaiennesten. Op 7 juli werd waargenomen hoe het vrouwtje naar één van deze nesten vloog, terwijl het mannetje in zijn kale plukboom zat. Op 10 juli werd de nestboom beklommen. Het vrouwtje vloog pas af toen het nest kon worden aangeraakt. In het nest lagen drie eieren. Het mannetje verjoeg een Buizerd. Op 27 juli troffen we een leeg nest met verse poepsporen van jongen die naar schatting tien dagen oud zijn geworden. Onder het nest lag als een stille getuige de veer van een adulte Buizerd. Eén van de ouders zat in de kale plukboom, wat er op wees dat de jongen nog maar pas waren verdwenen. Het nest zat bovenin een vrijstaande grove den op een groot heideveld, niet ver van de bosrand.

Broedbiologie in 1990-98

De gegevens van 32 nesten in de periode 1990-98 staan vermeld in Bijlage 1. In al deze nesten werden eieren gelegd. De legselgrootte bedroeg 2x1, 1x2, 17x3 en 2x4 eieren, wat een gemiddelde oplevert van 2.9 eieren per nest. Het legbegin in 21 nesten varieerde van 30 mei tot 13 juni, gemiddeld viel het op 6 juni. In 26 nesten (81%) werden jongen geboren, 2x1, 12x3 en 1x4, wat een gemiddelde van 2.8 jongen per nest oplevert. Van 20 nesten (63%) vlogen jongen uit, 4x1, 5x2, 10x3 en 1x4 jongen. Per succesvol nest komt dat neer op 2.4 jongen, per broedpoging op 1.5 jong.

Aantalsverloop en habitat

Drentse Boomvalken broedden in het begin van de jaren tachtig nagenoeg allemaal in oud grove dennenbos en in grove dennen op heidevelden. Deze broedplaatsen zijn in de loop van de jaren tachtig en in het begin van de jaren negentig successievelijk verlaten (Bijlsma 1993). Nieuwe broedplaatsen werden ontdekt in open agrarisch gebied (van Manen 1994).

Twee van de vijf 1998-broedplaatsen lagen in een gebied van 6700 ha dat sinds 1986 wordt geïnventariseerd op roofvogels. Het aantal boomvalkterritoria schommelde in deze periode tussen 1 en 2 en nam dus niet af. Ook hier verlieten de Boomvalken de traditionele broedplaatsen, om op wisselende plekken weer op te duiken. Deze trend lijkt door te zetten. Van de vijf bezette broedplaatsen in 1998, waren er vier nieuw en was er slechts één traditioneel (Drouwenerzand). De nieuwe broedplaatsen zijn plekken waarvan er in Drenthe dertien in een dozijn gaan. De habitatswitch wordt ook weerspiegeld door Bijlage 1, waar is te zien dat de Grove Den als nestboom in de loop van de jaren negentig steeds minder belangrijk is geworden; de Grove Den kan in Drenthe als karakteristieke nestboom van traditionele broedplaatsen worden beschouwd.

Discussie

De vraag is: Is de Drentse populatie Boomvalken kwijnende? Ondanks intensiever onderzoek worden er in de jaren negentig immers minder nesten gevonden dan in de periode daarvoor.

Het zou kunnen dat de populatie kleiner is geworden, maar ook is het mogelijk dat de kleine 100 paren, die zich vroeger overwegend concentreerden in de paar duizend hectare oud dennenbos en wat heidevelden, zich nu verspreid hebben over c. 160.000 ha agrarisch gebied. In het dennenbos waren de meeste territoria gemakkelijk te vinden, ook al waren de vogels zwijgzaam. Vanwege hun uitgesproken habitatvoorkeur moesten zij zich wel vestigen op een traditionele broedplaats vanwege het geringe aanbod van geprefereerd habitat. De speurder naar Boomvalken hoefde slechts geschikte nesten te controleren of te wachten op een prooi-overdracht.

In het immense oppervlak cultuurland, waar nu de meeste Boomvalken broeden, is daar geen beginnen aan. Bovendien zijn veel van de huidige broedplaatsen inwisselbaar met locaties in de nabije en verre omgeving. De Boomvalken hoeven dus niet meer traditio-

neel te zijn in de keuze van hun broedplek, waardoor de kans op het missen van territoria ieder jaar weer groot is. Stel dat er nog 80 boomvalkparen in Drenthe verblijven, dan moet je in juli of augustus toch al gauw 2000 ha aftrappen, wil je een kans hebben om althans één boomvalknest tegen te komen bij een gelijkmatige verspreiding.

Door de moeite die het kost om tegenwoordig territoria te localiseren, zullen we er niet snel achter komen hoeveel Boomvalken momenteel in Drenthe broeden. Een mogelijkheid zou zijn om door middel van random steekproeven in km-blokken tot een extrapolatie te komen. Dit is echter niet het leukste werk en het kost tijd en doorzettingsvermogen. Het huidige atlasproject zal eveneens falen waar het de Boomvalk betreft. De twee verplichte tellingen moeten voor 1 juli zijn uitgevoerd, ruim voor de tijd dat de Boomvalken opvallend worden. Bovendien vergt het vinden van Boomvalken competente waarnemers.

Maar waarom zijn nu eigenlijk de traditionele broedplaatsen in oud grove dennenbos verlaten? Het ligt voor de hand te denken dat de broedresultaten hier afnamen. In de periode 1990-98 mislukten er van de 32 nesten zes in de eifase: in Grove Den vijf van de 20 (25%) en in andere boomsoorten één van de 12 (8%). De oorzaken voor het mislukken in de eifase waren onduidelijk. In de jongenfase ging het in eveneens zes gevallen mis, nu vijf keer in Grove Den (36% van de grove dennennesten, waarin jongen werden geboren) en slechts één keer in een Els (9%). In al deze nesten was predatie door Havik en Buizerd de reden voor het verdwijnen van de jongen (Bijlsma 1993a).

Foto 3. Door Havik in jongenfase gepredeerd nest van Boomvalk, Hertenkamp, 29 juli 1993 (Rob Bijlsma). *Nest of Hobby depredated in nestling stage by Goshawk, Hertenkamp, 29 juli 1993.*

Nestelen in Grove Den betekent voor Boomvalken nestelen in een predatorrijke omgeving waarin de Havik de kroon spant. Het verschil in broedsucces tussen nesten in Grove Den en in andere boomsoorten weerspiegelt dan ook habitatverschillen, namelijk respectievelijk naaldbos-heide en agrarisch cultuurland. Predatoren, en dan vooral Haviken, zijn talrijker in bos dan in cultuurland. Mogelijk speelt verder een rol dat predatoren in bossen meer van dekking gebruik kunnen maken bij het benaderen van boomvalknesten (zie Bijlsma 1993a) dan in het opener cultuurland (de Boer & Hut 1997). Rustig een nest leegpeuzelen is er in open cultuurland niet bij.

Naast de vraag óf de populatie is ingekrompen, dringt zich de vraag op of hiervoor redenen aanwezig zijn. Is er bijvoorbeeld een reproductietekort aan te tonen? In de jaren negentig werden door de Drentse Boomvalken per succesvol nest 2.4 jongen grootgebracht. Dit is niet minder dan de 2.3 in Drenthe over de periode 1984-91 (Bijlsma 1993), de 2.3 op de Zuidwest-Veluwe in de periode 1972-79 (Bijlsma 1980) en de 2.4 in Berlijn over de periode 1956-82 (Fiuczynski 1988). Op basis hiervan kunnen we vaststellen dat er voor de Drentse Boomvalken in de jaren negentig kennelijk voldoende te eten was om zich te kunnen voortplanten, ondanks een sterke afname van enkele van zijn hoofdprooi-soorten als Boerenwaluw *Hirundo rustica*, Huiszwaluw *Delichon urbica*, Veldleeuwerik *Audouard arvensis* en Huis- en Ringmus *Passer domesticus* en *P. montanus*. We weten echter niets van het aandeel paren dat daadwerkelijk tot eileg en jongenproductie overgaat, noch of dat in de loop van de tijd aan veranderingen onderhevig is geweest. Het aandeel succesvolle nesten in Bijlage 1 bedraagt 63%, variërend van 53% in grove dennennesten en 77% in nesten in andere boomsoorten (77%). Vermoedelijk is het aandeel nesten in Grove Den in het materiaal zwaar oververtegenwoordigd (door de grotere vindkans) en bedraagt het werkelijke succespercentage minstens 70%. Daarmee wijkt het nauwelijks af van de situatie op de Zuidwest-Veluwe in de periode 1972-97 (75%), waar het aantal Boomvalken in die tijd stabiel bleef.

Op basis van deze gegevens zijn enkele scenario's denkbaar:

- (1) Verdwijning uit bosrijke habitats als gevolg van predatie. Dit simpele beeld lijkt te worden bevestigd door de waarnemingen. Niettemin kan er meer aan de hand zijn (Fiuczynski 1991, Bijlsma 1996). Immers, hoge predatiedruk kan weliswaar resulteren in een te geringe aanwas om de populatie op peil te houden, maar de verliezen kunnen worden goedgemaakt door immigranten.
- (2) Verdwijning uit bosrijke habitats als gevolg van toenemende onveiligheid. Niet zozeer predatie op zich als wel de kans te worden opgevreten kan leiden tot verdwijning uit bepaalde habitats.
- (3) Verdwijning uit bos kan gepaard zijn gegaan met vestiging in een ijle dichtheid in cultuurland. Per saldo hoeft de populatie niet te zijn afgenomen (gezien het grote areaal agrarisch cultuurland), maar dat zal moeten worden bewezen door intensievere inventarisatie van cultuurland (Fuller *et al.* 1985, van Manen 1994).

Dankwoord

De gegevens werden ontleend aan het archief van de WRN. De nesten werden gevonden en gecontroleerd door Rob Bijlsma (7), Rinus Dillerop (2), Pieter de Haan (1), Jannes Santing (3), Roelof Speelman (4), Oscar Vedder (1), Stef Waasdorp (1) en mijzelf (de rest). Enkele nesten zouden niet zijn gevonden zonder de aanwijzingen van Kees van Berkel en Evert Thomas. Gardien Breimer elimineerde typefouten en wees me op mistige zinsconstructies.

Summary: Nesting habitat and breeding performance of Hobbies *Falco subbuteo* in Drenthe in 1990-98

The breeding status of Hobbies in the province of Drenthe in 1990-98 is summarised and put into perspective. Clutch size was 2x 1, 1x 2, 12x 3 and 2x 4 (mean 2.9/nest), brood size at ringing 4x 1, 5x 2, 10x 3 and 1x 4 (mean 2.8). Onset of laying varied between 30 May and 13 June (mean 6 June, N=21, cf. Appendix 1). Of 32 nests in which eggs were laid, 20 fledged one or more young.

Breeding in pine woods (in disused nests of Carrion Crows *Corvus corone* in Scots pine *Pinus sylvestris*) almost ceased completely during this period. These traditional breeding sites (altogether some 2500 ha with 80 pairs) became progressively depleted during the 1990s, probably because of the high predation rate (mainly by Goshawks *Accipiter gentilis*, but also by Common Buzzards *Buteo buteo*, both common predators in this region). It is unknown whether predation as such has been responsible for the disappearance of Hobbies from traditional pinewood-territories, or the risk of predation, or both. Research in farmland, however, showed a widespread occurrence of Hobbies at a much lower density (1 pair/2000-3000 ha). It is argued that -given the large area of farmland (some 160,000 ha)- the supposed population decline may in fact have been a redistribution of territories over a much larger area of farmland, a switch hitherto undetected because very little systematic bird census work is carried out in farmland by competent birdwatchers.

Literatuur

- Bijlsma R. 1980. De Boomvalk. Kosmos, Amsterdam.
- Bijlsma R.G. 1993. Ecologische Atlas van de Nederlandse Roofvogels. Schuyt en Co., Haarlem.
- Bijlsma R.G. 1993a. Zes, vijf, drie, twee, nul, of: de teloorgang van twee broedsels van Boomvalken *Falco subbuteo*. Drentse Vogels 6: 37-50.
- Bijlsma R.G. 1996. Wat is er met de Boomvalk aan de hand? Limosa 69: 30.
- Bijlsma R.G. 1998. Broedresultaten en trends van roofvogels in Nederland in 1997. De Takkeling 6: 4-53.
- de Boer P. & Hut H. 1997. Kunnen Boomvalken *Falco subbuteo* nestpredatie voorkomen? De Takkeling 5(3): 47-51.
- Fiuczynski D. 1988. Der Baumfalke. Ziemsens Verlag, Wittenberg Lutherstadt.
- Fiuczynski D. 1991. Feinddruck und Nistplatzangebot als limitierende Faktoren für die Siedlungsdichte und Bruterfolg beim Baumfalken *Falco subbuteo*. Birds of Prey Bulletin 4: 63-71.
- Fuller R.J., Baker J.K., Morgan R.A., Scroggs R. & Wright M. 1985. Breeding population of the Hobby *Falco subbuteo* on farmland in the southern Midlands of England. Ibis 127: 510-516.
- van Manen W. 1994. Habitatwijziging bij Boomvalken *Falco subbuteo*? De Takkeling 2(3): 43-44.

Adres: Groenkampen 123, 9407 RM Assen.

Bijlage 1. Broedbiologische gegevens van Drentse Boomvalken in de periode 1990-98. Gegevens zijn ontleend aan het archief van de WRN. *Breeding parameters of Hobbies in the province of Drenthe in 1990-98 (source: archives Dutch Raptor Group)*. Grove den = *Pinus sylvestris*, Zomereik = *Quercus robur*, Douglas = *Pseudotsuga menziesii*, Els = *Alnus glutinosa*, Populier = *Populus sp.*, Lariks = *Larix leptolepis*.

Jaar <i>Year</i>	Atlas- blok <i>5x5 km</i>	Boomsoort <i>Nesting tree</i>	Leg- begin <i>Onset laying</i>	Aantal eieren <i>Clutch size</i>	Jongen <i>Hatchlings</i>	Uitgevlogen jongen <i>Fledglings</i>	Bijzonderheden <i>Remarks</i>
1990	12-44	Grove den	02/06	+	+	3	-
1990	16-28	Grove den	?	+	0	0	-
1991	12-44	Grove den	04/06	+	+	3	-
1991	16-28	Grove den	?	3	0	0	Predatie Predation
1991	17-21	Grove den	08/06	+	3	3	-
1992	12-43	Grove den	09/06	+	+	3	-
1992	12-44	Grove den	11/06	4	+	2	-
1992	16-17	Grove den	08/06	1	1	1	-
1993	12-43	Grove den	30/05	3	3	3	-
1993	12-44	Grove den	06/06	3	3	2	-
1993	12-44	Zomereik	?	+	+	2	-
1993	16-17	Grove den	07/06	3	3	0	Predatie Predation
1993	16-18	Grove den	07/06	3	3	0	Predatie Predation
1993	17-16	Douglas	?	+	+	1	-
1994	12-21	Els	13/06	2	+	1	-
1994	12-32	Els	?	1	0	0	Verlaten Desertion
1994	12-43	Grove den	?	3	0	0	-
1994	12-44	Els	07/06	3	3	3	-
1994	12-57	Grove den	05/06	3	3	3	-
1994	16-28	Grove den	10/06	3	3	0	Predatie Predation
1995	12-43	Grove den	01/06	3	3	3	-
1995	17-16	Grove den	?	+	0	0	-
1996	12-43	Grove den	?	3	+	0	Predatie Predation
1996	17-18	Populier	?	+	+	2	-
1997	12-43	Grove den	?	3	0	0	-
1997	12-45	Zomereik	02/06	3	+	1	-
1997	17-58	Zomereik	07/06	3	3	2	-
1997	17-38	Grove den	06/06	4	4	4	-
1998	12-54	Els	09/06	3	3	3	-
1998	12-57	Grove den	?	3	+	0	Predatie Predation
1998	17-14	Lariks	07/06	3	3	3	*
1998	17-25	Els	04/06	+	1	0	-

* Partiële predatie van ≥ 1 jong na uitvliegen. *Partial predation of ≥ 1 fledgling.*